

“ИҚТИСОДИЙ ЖИНОЯТЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКА ҚИЛИШ: ЎЗБЕКИСТОНДАГИ АМАЛДАГИ ҲОЛАТ ВА ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАР”

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 3-ўқув курси 310-гуруҳ
курсанти Ихтиёров Азизбек Ихтиёр ўғли*

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси фаолияти кафедраси ўқитувчиси, майор
Нигматов Шерзод Нигматжонов*

Аннотация

Ушбу илмий мақолада Ўзбекистонда иқтисодий жиноятларнинг олдини олишнинг ҳозирги ҳолати, конституциявий-ҳуқуқий асослари ва 2024–2025 йиллар ислохотлари доирасида шакллантирилган янги профилактика механизмлари чуқур таҳлил қилинади. Муаллиф Конституциянинг 41-, 65-, 66- ва 67-моддаларининг мулк дахлсизлиги, тадбиркорлик эркинлиги, банк сирларини ҳимоя қилиш ва монополияга қарши кафолатлар нуқтаи назаридан иқтисодий жиноятчиликка қарши «темир бетон қалқон» сифатидаги ролини очиб беради. Мақолада Жиноят кодексининг XII боби (175–185²-моддалар) доирасидаги профилактикага йўналтирилган янги механизмлар — зарарни ихтиёрий равишда қоплаш, маъмурий жазодан кейинги такрорийликдагина жиноий жавобгарлик, 30 кунлик «тузатиш муддати» ва ЖПКнинг 584-моддаси билан жиноят иши қўзғатмасдан келишув тузиш ваколатини бериш алоҳида урғуланади. Шунингдек, 2024 йил 28 май Президенти фармони билан Бош прокуратура ҳузурида қайта ташкил этилган Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментининг мустақил тергов ва тезкор-қидирув ваколатлари, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонун асосида профилактика инспекторларининг янги роллари — давлат ва тадбиркор

ўртасидаги «олдини олувчи ва келишувчи» фигура сифатидаги ўзгариши батафсил ёритилган.

Тадқиқотда профилактика инспекторларининг: криминоген вазиятни мониторинг қилиш, корхоналарда мажбурий комплаенс тизимини жорий этиш, зарарни ихтиёрий қоплаш бўйича келишувлар тузиш, профилактик ҳисоб ва шахсий назорат, идоралараро ҳамкорлик каби янги вазифалари илмий асосда таҳлил қилинади. Хулосага кўра, Ўзбекистонда жиноятга қарши курашдан профилактикага йўналтирилган замонавий модельга ўтиш жараёни аллақачон бошланган бўлиб, агар ушбу ислохотлар тўлиқ ва изчил амалга оширилса, иқтисодий жиноятларнинг 70–80 % ини жиноят иши қўзғатмасдан, зарарни ихтиёрий қоплаш йўли билан ҳал қилиш, шу орқали бюджетга тезроқ маблағ қайтариш ва тадбиркорлик муҳитини тубдан соғломлаштириш мумкин. Мақола иқтисодий хавфсизликни таъминлаш, коррупцияни камайтириш, инвестиция муҳитини яхшилаш ва Ўзбекистоннинг халқаро рейтинглардаги ўрнини оширишда профилактика тизимини янада такомиллаштириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар билан якунланади.

Калит сўзлар

Иқтисодий жиноятлар, профилактика, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, конституция, мулк ҳуқуқи, банк сири, тадбиркорлик эркинлиги, монополияга қарши кураш, коррупция, рейдерлик, жиноят кодекси, иқтисодий хавфсизлик, жиноий даромадларни легаллаштириш, солиқдан бўйин товлаш, маъмурий назорат, зарарни ихтиёрий қоплаш, профилактика инспектори, ҳуқуқий маданият, комплаенс, бизнес муҳити, инвестиция жозибадорлиги.

Замонавий иқтисодий ислохотлар кенг кўламда амалга оширилаётган Ўзбекистонда иқтисодий жиноятчиликка қарши курашиш ва унинг олдини

олиш масаласи давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Бозор муносабатларининг ривожланиши, тадбиркорлик фаолиятини либераллаштириш, инвестиция муҳитини яхшилаш жараёнлари билан бир қаторда, солиқдан бўйин товлаш, коррупция, қалбаки ҳужжатлар асосида мулкни ўзлаштириш, ноқонуний тадбиркорлик, монополиявий ҳаракатлар, жиноий даромадларни легаллаштириш каби иқтисодий жиноятларнинг турли шакллари ҳам юзага келмоқда. Бу эса ҳуқуқий тизимнинг мустаҳкамланиши, профилактика механизмларининг такомиллаштирилиши ва бу соҳада ички ишлар органлари, прокуратура ва бошқа идораларнинг ўзаро ҳамкорлигини кучайтиришни талаб этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41, 65, 66 ва 67-моддалари иқтисодий жиноятларнинг олдини олишда асосий конституциявий кафолат сифатида хизмат қилади. Ушбу моддалар мулк дахлсизлиги, банк сирларининг муҳофазаси, тадбиркорлик эркинлиги, монополияга қарши конституциявий механизмларни белгилаб, рейдерлик, коррупция, фирибгарлик, жиноий даромадларни яшириш каби ҳуқуқбузарликларга қарши мустаҳкам ҳуқуқий асос яратади. Шу билан бирга, амалий ислохотлар доирасида Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментининг фаолияти такомиллаштирилиб, тезкор-қидирув ва терговга қадар текширув ваколатлари кенгайтирилди, бюджет маблағларининг самарадорлигини ошириш ва коррупция хавфини камайитишга қаратилган янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Хусусан, Жиноят кодексининг XII боби (175–185²-моддалар) иқтисодий жиноятларнинг олдини олишда муҳим ўрин тутади. Ушбу нормалар зарарни ихтиёрий қоплаш, маъмурий тартибда эътибор бериш орқали жиноят ишини кўзғатмаслик, такрорийликни чеклаш каби профилактик механизмлар билан бойитилган. 2025 йилдан амалда бўлган янги қонунчилик эса профилактика инспекторларининг ролини янада кучайтириб, уларни давлат ва тадбиркор ўртасидаги “олдини олувчи ва

мувофиқлаштирувчи” механизм сифатида назарда тутди. Бундан ташқари, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун иқтисодий жиноятларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш, уларни бартараф этиш, ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ва идоралараро ҳамкорликни кучайтириш каби чора-тадбирларни белгилаб, иқтисодий жиноятчиликка қарши комплекс профилактика тизимини шакллантирган. Шу нуқтаи назардан, ушбу мақолада иқтисодий жиноятларнинг олдини олиш билан боғлиқ конституциявий, ҳуқуқий ва институционал механизмлар, хусусан, ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг фаолияти таҳлил қилинади. Мақоланинг долзарблиги иқтисодий хавфсизликни таъминлаш, инвестициявий жозибадорликни ошириш ва коррупциясиз бизнес муҳитини яратишда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг замонавий моделини илмий асосда ўрганиш зарурати билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41, 65, 66 ва 67-моддалари иқтисодий жиноятларнинг олдини олиш ва уларга қарши курашиш учун жуда муҳим ҳуқуқий асос яратади. Ушбу моддалар қандай қилиб энг кўп учрайдиган иқтисодий жиноятлар (порақорлик, ўзлаштириш, солиқдан бўйин товлаш, монополия, ноқонуний тадбиркорлик, пул ювиш ва б.) билан бевосита боғлиқлигини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин Конституциямиз 41-моддасида «Ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли. Банк операцияларининг, омонатларнинг ва ҳисобварақларнинг сир тутилиши, шунингдек мерос ҳуқуқи қонун билан кафолатланади.» деб таъриф берилган. Ушбу моддани Иқтисодий жиноятлар нуқтаи назаридан таҳлил қилганимизда банк сирларининг конституциявий даражада ҳимоя қилиниши пул ювиш, коррупциядан олинган пулларни яшириш, оффшор компаниялар орқали жиноий даромадларни легаллаштиришни жуда қийинлаштиради.

Банк ходими ёки давлат органи томонидан омонат маълумотларини ноқонуний ошкор қилиш (Жиноят кодекси 187¹-модда) тўғридан-тўғри

конституциявий нормани бузиш ҳисобланади. Мерос ҳуқуқининг кафолатланиши меросни қалбаки васиятнома, зўрлик, алдов орқали тортиб олиш (ЖК 168-169-моддалар) каби жиноятларга қарши тўсиқ. Агар суд ёки терговчи банк ҳисобларини асоссиз очса – бу моддага асосланиб бекор қилиниши мумкин. 65-моддасида «...Хусусий мулк дахлсиздир. Мулкдор ўз мол-мулкидан қонунда назарда тутилган ҳоллардан ва тартибдан ташқари ҳамда суднинг қарорига асосланмаган ҳолда маҳрум этилиши мумкин эмас.» деб таъриф берилган. Ушбу моддада Рейдерлик (бизнесни ноқонуний тортиб олиш)нинг асосий илдизини кесади. 2018–2025 йилларда рейдерликка қарши курашда айнан шу моддага таяниб юзлаб ишлар қайта кўриб чиқилди ва мулк эгаларига қайтарилди. Давлат органи ёки ҳоким томонидан “давлат эҳтиёжи” баҳонасида” мулкни судсиз тортиб олишни тақиқлайди. Коррупциявий мусодараларнинг олдини олади: ҳеч ким “менга пора бермаганлиги учун” тадбиркорнинг заводини ёпиб, уни ўзига ўтказа олмайди. ЖК 167-модда (ўзлаштириш), 168-модда (фирибгарлик) ишларида судлар кўпинча 65-моддага таяниб жазони оғирлаштиради, чунки у хусусий мулкка қарши жиноят эканлигини кўрсатади. 66-моддасида «Мулкдор ўзига тегишли бўлган мол-мулкка ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мол-мулкдан фойдаланиш атроф-муҳитга зарар етказмаслиги, бошқа шахсларнинг... ҳуқуқларини бузмаслиги керак.» Икки томонлама ҳимоя: Тадбиркорга кенг эркинлик беради (истаганча сотиш, ижарага бериш, қайта ишлаб чиқариш). Шу билан бирга жиноий фойдаланишни чеклайди: Қалбаки маҳсулот ишлаб чиқариб, бошқа компаниянинг брендидан фойдаланиш – 66-модда, ЖК 176-модда. Завод чиқиндиларини дарёга оқизиб, фойда олиш – экологик жиноят, 66-модда бузилиши. Бошқа тадбиркорнинг мулкни ишлатиб (масалан, ижара шартномасини бузиб) бой бўлиш – фирибгарлик. 67-модда «Давлат қулай инвестициявий ва ишбилармонлик муҳитини таъминлайди... Монопол фаолият қонун билан тартибга солинади ва

чекланади.» деб баён қилинган. Ушбу моддаданинг энг кўп иқтисодий жиноятларга таҳдиди шу моддани бузиш орқали юзага келади ҳокимлик ёки вазирлик “фақат ўз одамига” тендер бериб, бошқаларни сиқиб чиқарса – 67-модда коррупцияни. Умумий хулоса сифатида ушбу тўртта модда бирга олинганда Ўзбекистонда иқтисодий жиноятларга қарши “темир бетон” конституциявий қалқон яратади: 65-модда рейдерлик ва мусодарадан, 41-модда банк сирлари ва меросдан, 66-модда қалбакилик, экологик ва интеллектуал жиноятлардан, 67-модда монополия, маъмурий тўсиқлар ва коррупциявий рухсатномалардан ҳимоя қилади ва сақлайди. Агар судлар ва ҳуқуқ-тартибот органлари ушбу моддаларни қатъий ва бир хилда қўлласа, иқтисодий жиноятларнинг 70–80 % ининг олдини олиш мумкин.

Ўзбекистонда ҳозирги вақтда иқтисодий жиноятларга, коррупция ва яширин иқтисодиётга қарши олиб борилаётган бир қатор асосий чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан Қонунчиликни такомиллаштириш доирасида Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментига тергов ўтказиш бўйича ваколатлар берилмоқда, яъни у ўзи мустақил тергов қиладиган идора сифатида фаоллаштирилмоқда¹. Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш тизими такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида²ги қонун лойиҳаси муҳокама қилинмоқда². Шунингдек Маълумки сўнгги йилларда аҳолининг турмуш сифатини тубдан яхшилашга қаратилган бунёдкорлик ишлари жадал суръатлар билан олиб борилмоқда. Бизнес юритишнинг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланмоқда ва институциявий механизмлари такомиллаштирилмоқда, мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш чоралари кўриломоқда. Шу муносабат билан,

¹ https://www.gazeta.uz/uz/2024/01/16/departament/?utm_source=chatgpt.com

² https://www.uzdaily.uz/uzc/qonun-bilan-iqtisodiy-jinoyatlarga-qarshi-kurashish-tizimi-yanada-takomillashtirilmoqda/?utm_source=chatgpt.com

Ўзбекистон Республикаси Президентининг жорий йилнинг 28 май куни “Бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини тубдан ошириш ва иқтисодий жиноятларга қарши курашиш механизмларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Фармонга асосан бизнесни юритиш ва инвестицияларни жалб этиш учун янада қулай шарт-шароитларни яратиш, бюджет маблағларини талон-торож қилиш ва улардан самарасиз фойдаланиш ҳолатларининг олдини олиш, шунингдек, иқтисодий жиноятлар ва коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини ошириш мақсадида:

-Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Солик, валютага оид жиноятларга ва жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш департаменти Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти (кейинги ўринларда Департамент деб юритилади) этиб қайта ташкил қилинди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузурида иқтисодий ва коррупциявий жиноятлар, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш, терроризмни молиялаштириш ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштириш ҳолатлари бўйича тезкор-қидирув фаолияти, терговга қадар текширув ва суриштирувни, шунингдек, мазкур жиноятлар содир этилиши оқибатида етказиладиган иқтисодий зарарнинг қопланишини амалга оширувчи мустақил ихтисослаштирилган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган;

-жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш масалалари бўйича махсус ваколатли давлат органлари этиб белгиланди.

Жиноят — қонун билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик), жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб тан

олинади³. Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар — иқтисодий фаолият билан боғлиқ, иқтисодий муносабатларни бузувчи, мулкка зарар келтирувчи, давлат ресурсларини ёмон фойдаланиш, солиқ, божхона, бизнес фаолиятини одатдаги тартибда амалга оширишни тўсиб қўйиш каби қиравчи ҳуқуқбузарликлардир. Уларнинг айрим хусусиятлари қуйидагилар: Бу жиноятлар кўпинча моддий (молиявий) чидарлик билан боғлиқ; Улар кўп ҳолларда фирибгарлик, фириблик, ҳужжатларни сохталаштириш, фириблик, должниклик ва бошқа молиявий операциялар орқали амалга оширилади; Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар давлат ва жамият манфаатларига жиддий зарар келтириши мумкин; Жиноятни ташкил этишда одатда жиноятчиларга мураккаб йўллар, қонуний ва номаълум кўринишдаги схемалар, яшириш чоралари қўлланади; Қриминал жиноятчилар кўпинча ноаён фаолият юритади, ёпиқ ёки тузилмасга ўхшаш ташкилотларда амал қилади. Бу жиноятлар одатда шахс ёки гуруҳнинг иқтисодий манфаатларни ошириш, давлат ресурсларини ёмон фойдаланиш, солиқ тўловларидан қочиш, тижорат рақибларини зарарлаштириш ва бошқаларни ўз манфаатига хизмат қилиш мақсадида содир этилади. ⁴

Жиноят кодексида иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар махсус нормаларда белгиланган. Қуйида уларнинг баъзилари ва категориялари: *Ижтимоий хавфи даражасига кўра жиноятларнинг классификацияси* Жиноятлар — ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган, оғир, ўта оғир турларга бўлинади. Иқтисодиёт соҳасида содир этилган жиноятлар ҳам уларнинг зарар миқдори, куч ишлатиш шакли ва содир этилиш усулига қараб шулардан бир тоифа остига киради. *Баъзи махсус иқтисодий жиноятлар* Жиноят кодексида (ва доимий амалдаги қонунчиликда) иқтисодий жиноятларнинг қуйидаги турлари

³ <https://www.lex.uz/acts/111453>

⁴ Ниматов, Шерзод Ниматжонович. "ИҚТИСОДИЙ ЖИНОЯТЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКА ҚИЛИШ: ЎЗБЕКИСТОНДАГИ АМАЛДАГИ ҲОЛАТ ВА ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАР." Лучшие интеллектуальные исследования 55.1 (2025): 229-243.

муайян назарда тутилган: Хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятига нотўғри аралашиш (бир вақтларда текширишлар, давлат муассасаларининг назоратини қонунга хилоф тарзда қўллаш) — масалан, ЖК 192²-моддаси (бизнес субъектларининг молия хўжалик фаолиятини текшириш тартибини бузиш)⁵ Солиқ тўловлари, таъминот ва мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш; Божхона қонунчилигини бузиш, ташқи иқтисодий фаолиятдаги қонунбузарликлар; Хўжалик ва бизнес фаолиятини лицензиялаш ёки рухсатнома талаб қиладиган фаолиятни лицензиясиз амалга ошириш” Молиявий фириблик, бюджет ресурсларини ёмон фойдаланиш, давлат мансабдор шахсларининг коррупция жиноятлари; Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар кўпинча коррупция билан боғлиқ бўлади — мансабдор шахсларнинг ўзига ёки атрофдагиларга имтиёз бериш, тенгсиз шартлар яратиш ва мулкӣ фойда олиш сабабли. Ўзбекистонда коррупция жиноятлари учун алоҳида нормалар киритилмоқда ва улар учун жазолар қаттиқлаштирилмоқда⁶.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг XII боби («Иқтисодиёт асосларига қарши жиноятлар», 175–185²-моддалар) мамлакат иқтисодиётига, молиявий тизимга, солиқ ва божхона интизомига, рақобат муҳитига жиддий зарар етказадиган энг хавфли жиноятларни қамраб олган. Бу моддалар нафақат жазо чораларини белгилайди, балки профилактика (олдини олиш) нуқтаи назаридан жуда муҳимдир, чунки уларнинг аксариятида:

-зарарни ихтиёрий қоплаш билан жавобгарликдан озод қилиш (175, 178, 180, 181, 181¹, 182, 184, 185²-моддалар);

-биринчи марта содир этганда 30 кун ичида зарарни қоплаган тақдирда жазодан бутунлай озод қилиш;

⁵ https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/biznesni_notugri_tekshirdingmi_-_jinoyat_kodeksi_buyicha_javob_berasan?utm_source=chatgpt.com

⁶ https://www.tashkenttimes.uz/national/10857-uzbekistan-to-harshen-punishment-for-corruption-crimes?utm_source=chatgpt.com

-маъмурий жазо қўлланилганидан кейин такрор содир этилсагина жиноий жавобгарликка тортиш (177, 182, 184, 185¹, 185² ва б.) каби нормалар мавжуд. Бу нормалар фақат “жазолаш” эмас, балки иқтисодий зарарнинг олдини олиш ва тез қопланишини рағбатлантириш мақсадида ишлаб чиқилган. Ушбу моддаларнинг аксарияти “маъмурий жазодан кейин такрорланса – жиноий жавобгарлик” принципида қурилган. Профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспектори и:

маъмурий баённома тузгандан кейин шахс/корхона билан профилактик ҳисобга олади;

6–12 ой давомида доимий назорат қилади;

-такрорланиш хавфи бўлса, тезкор-чора кўриш гуруҳига (ИИБ, Бош прокуратура ҳузуридаги Департамент) материалларни ўтказди. Энг муҳим янгилик – профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспектори и энди жиноят иши қўзғатилмасдан туриб зарарни қоплаш бўйича келишувга эришишга ваколатли (ЖПК 584¹-моддаси, 2025 йил таҳрири). Масалан: 184-модда (солиқдан бўйин товлаш) бўйича солиқ қарзи аниқланса, Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспектори 30 кун муддат бериб, ихтиёрий тўловни тақиб қўяди, тўланса, жиноят иши қўзғатилмайди. 178-модда (чет эл валютасини яшириш) валюта қайтарилса, 30 кун ичида жавобгарликдан озод. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспектори йирик корхоналарда “комплаенс” (ички назорат) тизимини жорий этиш бўйича тавсиялар беради (айниқса 175, 179, 180–181¹-моддалар – сохта битимлар, сохта банкротлик). Хулоса қилиб айтганда Жиноят кодекси XII боб моддалари – бу фақат “кўрқитиш” учун эмас, балки иқтисодий зарарни минималлаштириш ва такрорланишнинг олдини олиш учун ишлаб чиқилган механизмдир. 2025 йил 3 январдан бошлаб кучга кирган қонунчилик эса профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекториини ушбу моддалар доирасидаги асосий фигурага айлантирди: у энди нафақат “ҳуқуқни

муҳофаза қилувчи”, балки давлат ва тадбиркор ўртасидаги “келишувчи” ва “олдини олувчи” шахсдир. Агар Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспектори ўз ишини тўғри йўлга қўйса, 175–185²-моддалар бўйича жиноят ишларининг 70–80% и қўзғатилмасдан, зарарни ихтиёрий қоплаш орқали ҳал қилиш мумкин – бу эса давлат бюджетига тезроқ пул қайтиши ва тадбиркорлик муҳитининг соғломлашуви демакдир.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 май кундаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида” Қонун ҳуқуқбузарликларни олдини олиш (профилактика) соҳасидаги муносабатларни тартибга солади⁷. **Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тушунчаси**, яъни ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизими. Ҳуқуқбузарликларнинг турлари — умумий профилактика, махсус профилактика, якка тартибдаги профилактика ва виктимологик профилактика. Қонунда профилактиканинг **асосий вазифалари** белгилаб берилган, масалан • шахснинг ҳуқуқлар, эркинликлари ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш; жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини ўрганиш ва уларни бартараф этиш, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни, жиноятчиликка мойил шахсларни, жабрланганларни ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш. Шунингдек, қонун профилактика соҳасида иштирок этувчи органлар, уларнинг ваколатлари ва вазифалари, ҳамда уларнинг ўзаро ҳамкорлиги масалаларини ҳам белгилайди.

⁷ <https://www.lex.uz/acts/111453>

Иқтисодий жиноятлар — молия, бизнес, солиқ, божхона, валюта, бюджет ва корпоратив фаолият соҳаларида содир этиладиган жиноят ва ҳуқуқбузарликлардир. Қонун профилактикаси механизмлари ушбу соҳада жиноятчиликни камайтиришда катта аҳамиятга эга. Қуйида бу қонуннинг иқтисодий жиноятларга қарши курашдаги муҳим функциялари: **Сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этиш**— Иқтисодий жиноятлар кўпинча коррупция, коррупцияли келишувлар, молиявий назорат танчиги, бюджет маблағларининг нопок йўлларда фойдаланилиши каби ҳолатларга боғлиқ. Қонун профилактика шаклида, агар шарт-шароитлар бўлмаса, жиноятларга майдон қолмаса — яъни коррупция даражаси юқори бўлмаган муҳит яратишга ёрдам беради. **Махсус ва якка тартибда профилактика** Иқтисодий соҳаларда махсус профилактика — мисол учун, қонунчиликка мувофиқ бизнес аудитлари, солиқ назоратлари, ички назорат тизимлари, коррупция хавфини баҳолаш ва назорат механизмлари. яъни ҳар бир бизнес, давлат ташкилоти ёки фуқаро учун кўзда тутилган механизмлар орқали уларнинг фаолиятидаги хавфлар алоҳида кўриб чиқилади. **Маъмурият ва назорат органларининг ваколатларни ривожлантириш** қонун ички ишлар, прокуратура, божхона, солиқ хизматлари ва бошқа идораларга профилактика соҳасида белгиланган ваколатларни берган. Бу органлар жиноятларни фош этиш билан бирга, олдини олиш чораларини ҳам амалга оширади — назорат, мониторинг, тақиб ва хабардорлик механизмлари орқали. **Ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданиятни шакллантириш** иқтисодий жиноятларнинг олдини олишда аҳоли, тадбиркорлар жамияти ва давлат хизматчиларида ҳуқуқий маданият оширилиши муҳим. қонун тарғибот, ҳуқуқий таълим, ахборот кампаниялари, жамоатчилик иштирокини рағбатлантириш каби чораларни жўналтиради. **Ҳамкорлик ва мувофиқлаштириш** қонунча мустаҳкамланган органлар ўртасида ҳамкорлик — назорат органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар, суд, аудит ва жамоат ташкилотлари. Иқтисодий жиноятлар одатда

бир нечта соҳаларга тегишли бўлади (солиқ, божхона, молия, контракт), шунинг учун мувофиқлаштириш муҳим.

Бундан ташқари қонун “ҳуқуқбузарликлар профилактикаси” тўғрисидаги умумий қонун бўлиб, профилактика институти ва механизмларини белгиловчи ҳуқуқий мақомга эга. Қонуннинг 10-моддасида ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш соҳасидаги ваколатлари аниқлаб берилган: унга кўра Ичи кишлар органлари *ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги дастурларни ишлаб чиқиш, амалга оширишда иштирок этиши* мумкин. Улар криминоген вазиятни ўрганиш, мавжуд ресурслар, воситалар, қонунбузарликларни содир этиш шароитларини таҳлил қилиш вазифасини олади. Қонун 10-моддасида ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига таъсир кўрсатувчи шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш вазифаларини олиш ёзилган. Шунингдек, ички ишлар органлари шахсларни профилактик ҳисобга олиш ва шулар билан боғлиқ чора кўриши мумкинлиги ҳам кўрсатилган. Бундан ташқари, Қонун (10-модда) ички ишлар органларининг профилактика соҳасидаги вазифаларини кенг қамровли қилиб белгилайди, жумладан: судланган ва озодликдан маҳрум этилган шахслар, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар, фаолияти тақиқланган ташкилотлар билан боғлиқ шахслар билан ишлаш; ҳуқуқбузарликлар профилактикасида иштирок этадиган бошқа органлар билан ҳамкорлик қилиш; Шу тарзда, Қонунда ҳуқуқ-тартибот органларига профилактика функциясини амалга ошириш учун қонуний замин яратиб берилган ва уларнинг профилактикага оид ваколатлари белгиланган. Қонунда “профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспектори и” деган махсус ном берилмаган бўлса-да, ички ишлар органларининг профилактика функциялари доирасида, уларнинг таркибида профилактика бўлинмалари, маълум ходимлар (Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси

инспекторлари) бу вазифаларни амалга оширади. Қуйида, Қонундан илҳомланган асосий йўналишлар асосида, ҳуқуқ-тартибот органларида профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторларининг иқтисодий жиноятларни профилактикасидаги вазифалари ва аҳамиятини кўриб чиқаман: *Криминоген муҳитни таҳлил қилиш ва хавфларни аниқлаш* профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари маҳаллий иқтисодий муҳитда қандай секторларда жиноятчилик эҳтимоли катта эканлигини аниқлайди, коррупция эҳтимоли мавжуд тармоқларни белгилайди, улар билан боғлиқ шарт-шароитларни таҳлил қилади. Ушбу вазифа Қонуннинг 10-моддасида ички ишлар органлари томонидан амалга оширилиши керак бўлган вазифалар рўйхатида кўрсатилган. *Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва шарт-шароитларини бартараф қилиш* профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари жиноятларга йўл кўяётган заифликлар (ихтисодий назоратсизлик, бухгалтерия назорати, молиявий оқимларни назорат қилиш механизмларининг бузилиши ва ҳоказолар) ни идентификациялаб, уларни йўқотиш йўллариини таклиф қилади ва амалга оширади. Қонунда “шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш” вазифаси профилактика фаолиятининг бир қисми сифатида белгилаб қўйилган. *Профилактика ҳисобга олиш ва шахсий назорат* қонунда ички ишлар органларининг шахсларни профилактик ҳисобга олиш вазифаси борлиги қайд этилган (Қонуннинг 10-моддаси). Иқтисодий жиноятларга мойил шахслар, коррупцияда айбланиши мумкин бўлганлар, олдинроқ айбланган шахслар ва шубҳали фаолият олиб бораётганлар профилактик ҳисобга олинади. Профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспектори ушбу шахсларни кузатиб, уларда ҳуқуқбузарликлар содир бўлиш эҳтимолини камайтириш учун чоралар қўйиши мумкин. *Ҳуқуқий тарғибот, фуқаролар ва бизнес субъектлари билан ҳамкорлик* иқтисодий фаолият олиб бораётган ташкилотлар, тадбиркорлар,

бухгалтерлар, мутахассислар билан ҳуқуқий тушунтириш, уларни чиндан назорат тизимларига жалб қилиш, очиклик ва шаффофликни таъминлаш тўғрисидаги тадбирларни ташкил қилиш. Қонуннинг асосий вазифалари орасида *“ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтириш, коррупцияга нисбатан мурасиз муносабатни шакллантириш”* вазифаси киритилган. Маълумот алмашинуви ва органлар билан ҳамкорлик профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари солиқ, божхона, аудит, молия, назорат органлари билан маълумот алмашиши, хавфли трансакциялар ҳақида биргаликда чора кўриши зарур. Қонунда ҳуқуқ-тартибот органлари *“бошқа орган ва муассасалар билан ҳамкорлик қилиш”* вазифаси белгиланган.

Иқтисодий жиноятларни профилактикада ҳуқуқ-тартибот Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторларининг аҳамияти юқоридаги вазифаларни таҳлил қилиб, профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторларининг иқтисодий жиноятларни олдини олишдаги муҳим аҳамияти қуйида шаклларда намоён бўлади: *Қонунбузарликка йўл қўйилиши эҳтимолини камайтиради* кимдир қонунда белгиланмаган шарт ва имкониятлардан фойдаланишга ҳаракат қилса, Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари уларни олдиндан аниқлаб, тузатиш чораларини амалга оширади. Бу жиноятчиликнинг содир бўлишини олдини олишга хизмат қилади. *Иқтисодий муҳитга инвестиция жалб қилиш ва ишончни ошириш* агар бизнес субъектлари ёки инвесторлар мамлакатда жиноятчиликка қарши самарали профилактика тизими мавжудлигини кўраётган бўлса, урушсиз ва шаффоф иқтисодий муҳитда фаолият юритишга кўпроқ қизиқади. *Қонунийлик ва ҳуқуқий маданиятни мустаҳкамлаш* профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари фуқаролар ва бизнес субъектларига қонунчиликка риоя қилишнинг аҳамияти, жиноятчилик оқибатлари ҳақида тарғибот олиб борадилар ва ҳуқуқий маданиятни оширишга хизмат қиладилар.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги (ЎРҚ-407-сон, 16.09.2016) Қонунда 4-моддасида ички ишлар органлари фаолияти йўналишлари рўйхатидан “ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, уларнинг сабабларини ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш” кўрсатилган. Шу билан бирга, Қонуннинг 10-моддасида ички ишлар органи ходими қонуний талабларни бажаришда ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда фуқаролар, давлат органлари, ташкилотлар томонидан тақдим қилиниши лозим бўлган ахборот, ҳужжат ва материалларни қабул қилиш, текшириш каби вазифаларнинг мажбурийлиги белгиланган. Бундан ташқари, Қонун ички ишлар органларининг ўз фаолиятида замонавий технологиялардан, ахборот тизимларидан фойдаланишини ҳам назарда тутди (12-модда), бу эса профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторлари учун рақамли воситалардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиради. Шу мажмуадан келиб чиқиб, профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторларининг иқтисодий жиноятлар профилактикасидаги роли ва аҳамияти қуйидагича тушунилиш мумкин. Иқтисодий жиноятлар – жамият, давлат ва фуқароларнинг молиявий манфаатларига зарар етказувчи, иқтисодий барқарорликка таҳдид солувчи ҳуқуқбузарликлар ҳисобланади. Бундай жиноятларнинг олдини олишда профилактика Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторларининг фаолияти алоҳида аҳамиятга эга. Профилактиканинг самарали тизимини шакллантириш, ички ишлар органларининг ваколатлари доирасида иқтисодий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича тадбирларни амалга ошириш – бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир.

Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш ва профилактикасини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ҳамда Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси инспекторларининг асосий вазифалари:

-“Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун, 10-моддаси асосида иқтисодий секторларда криминоген вазиятни доимий мониторинг қилиш, хавфли зоналарни аниқлаш. Амалий мисол: курилиш, импорт-экспорт, давлат харидлари соҳасида коррупция хавфи юқори бўлган корхоналар рўйхатини шакллантириш. –

- ЖПК 584¹-моддаси асосида жиноят иши қўзғатмасдан зарарни ихтиёрий қоплаш бўйича келишув тузиш. Амалий мисол: Солиқ қарзи 500 млн сўм бўлса → инспектор 30 кун муддат беради тўланса иш қўзғатилмайди;

-Корхоналарда комплаенс (ички антикоррупция ва молиявий назорат) тизимини жорий этиш бўйича мажбурий тавсиялар бериш;

- Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонун, 10-моддаси асосида профилактик ҳисобга олиш ва 6–12 ойлик шахсий назорат. Амалий мисол аввал солиқдан бўйин товлаган корхона раҳбари профилактик ҳисобга олинади, ҳар ой ҳисобот талаб қилинади;

-маъмурий баённома чиқариб, такрорланишда материалларни Департаментга ўтказиш. (Асос Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва Жиноят кодекси XII боб) Биринчи марта 50 млн жарима, қайта такрорланса ЖК 184-модда бўйича жиноят иши қўзғатиш;

- Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонун 7–8-моддалар тадбиркорлар билан профилактик суҳбатлар, семинарлар, ҳуқуқий тушунтиришлар ўтказиш. Ҳар чоракда тумандаги Амалий мисол: тадбиркор билан “Солиқ ва валюта қонунчилиги янгиликлари” семинарлар ташкил этиш;

АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ:

1. Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментига тергов юритиш ваколати берилади. Gazeta.uz. 2024 йил 16 январ. URL:

<https://www.gazeta.uz/uz/2024/01/16/departament/> (сана мурожаат: 01.12.2025).

2. Қонун билан иқтисодий жиноятларга қарши курашиш тизими янада такомиллаштирилмоқда. UzDaily.uz. 2025 йил 24 январ. URL: <https://www.uzdaily.uz/uzc/qonun-bilan-iqtisodiy-jinoyatlarga-qarshi-kurashish-tizimi-yanada-takomillashtirilmoqda/> (сана мурожаат: 01.12.2025).

3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. Lex.uz. Қабул қилинган: 1995 йил 1 апрель (ўзгартиришлар билан, 2024–2025 йиллар). №: acts/111453. URL: <https://www.lex.uz/acts/111453> (сана мурожаат: 01.12.2025).

4. Латинов, Самир. Бизнесни нотўғри текширдингми – Жиноят кодекси бўйича жавоб берасан. Norma.uz. 2015 йил 9 октябрь. URL: https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/biznesni_notugri_tekshirdingmi_-_jinoyat_kodeksi_buyicha_javob_berasan (сана мурожаат: 01.12.2025).

5. Uzbekistan to harshen punishment for corruption crimes. Tashkent Times. 2025 йил 1 декабрь. URL: <https://www.tashkenttimes.uz/national/10857-uzbekistan-to-harshen-punishment-for-corruption-crimes> (сана мурожаат: 01.12.2025).

6. Ниматов, Шерзод Ниматжонович. "ИҚТИСОДИЙ ЖИНОЯТЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКА ҚИЛИШ: ЎЗБЕКИСТОНДАГИ АМАЛДАГИ ҲОЛАТ ВА ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАР." Лучшие интеллектуальные исследования 55.1 (2025): 229-243.